

ATATÜRKÇÜ DÜŞÜNCE*

Hasan ANAMUR**

Değerli Öğretim Üyeleri, Sevgili Öğrenciler,

Bu konuşmamda, elimden geldiğince kısa bir biçimde, Atatürkçü düşünce üzerinde duracağım. Ancak, konuya girmeden, "Atatürkçü düşünce" deyimiyle ne anladığımızı belirtmek ve bu düşüncenin bir tanımını yapmak gerekecek. Bilindiği gibi, bu konuda pek çok tanımlama girişimleri yapılmıştır ve bunların hemen hepsinde Atatürkçü düşüncenin çağdaş Batı uygarlığı ilkelerinden kaynaklandığı ve Batı uygarlığının bir özümlemesi olduğu ortak görüşüne varılmıştır. Gerçekten de, Atatürkçü görüş çağdaş Batı uygarlığı ilkelerini benimseyen düşüncedir. Atatürk de, Türk ulusunun amacının çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak ve bu düzeyin üzerine çıkmak olduğunu söylemiştir. Ne var ki, temeldeki bu ortak noktaya karşın, Atatürkçü düşünceyi ilkeleri ve ayrıntılarıyla belirleyen tek bir tanım üzerinde anlaşma sağlanmış olduğu, ne yazık ki, söylenemez. Başka bir deyişle, kimi Atatürk ilkeleri konusunda farklı yorumların, esnek yaklaşımların varlığı görülmektedir. Konuya açıklık getirmek amacıyla ben burada değişik bir yöntemle başvuracağım: Atatürkçü düşüncenin ne olmadığını; Atatürkçü düşüncenin neye karşı olduğunu göstererek bir tanımlama yapmaya çalışacağım. Ancak, konuşma süresinin sınırlılığı nedeniyle incelememi Atatürkçü düşüncenin tüm yönleri üzerinde değil, Eğitim Fakülteliler olarak bizleri daha yakından ilgilendiren konularda yoğunlaştıracacağım. Bu incelemede uygulayacağım yöntem gereği de Atatürkçü düşüncenin karşıtlıklarını belirleyebilmek için Atatürk öncesi dönemin, yani Osmanlı İmparatorluğu döneminin temel nitelikleri üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu dönemi boyunca etkisini sürdürmüş belirli bir düşünce ve bundan kaynaklanan belirli bir yaşam biçimi vardı. Kuşkusuz, bu durum, yüzyıllar boyu hiç bir değişikliğe uğramadan süregitmiş değildir; 18. yüzyıldan başlayarak, özellikle de 19. yüzyılda Batı uygarlığına açılma eğilimleri görülmektedir. Ne var ki, Osmanlı düşüncesinin temelinde herhangi bir değişiklik söz konusu olmamıştır; başka bir deyişle, Osmanlı düşünce yapısı hep aynı kalmıştır. Osmanlı imparatorluğu da, bunun doğal sonucu olarak, yapı olarak hep aynı özelliklerle

* 10 Kasım 1986 günü Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesinde düzenlenen törende sunulmuştur.

** Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

ri korumuştur. Osmanlı imparatorluğunun ilkelerini ve bunlarla Atatürk ilkeleri arasındaki karşıtlığı şöyle özetleyebiliriz:

1- Osmanlı Devleti bir imparatorluktu, yani değişik ulusların yapay birlikteliğinden oluşan bir devlettir. Padişah tarafından simgelenen merkez otorite zayıfladığı an dağılmaya hazır bir kuruluşu vardı. Değişik niteliklerdeki ulusları bir arada tutan güç ordunun gücüydü. Osmanlı Devleti, silah zoruyla toprak kazandığı ölçüde, fetih yaptığı ölçüde güçlü sayılıyordu.

Atatürkçü düşünce bu devlet yapısına ve bu fetih görüşüne karşıdır. Atatürkçü düşünce ulusların kendi istemleri dışında, baskıyla, silah zoruyla bir başka devletin egemenliği altında yaşaması, yaşayabileceği görüşüne karşıdır. Kurtuluş savaşımız bu düşüncenin ülkemize karşı yönetilen silahlı eylemlere ve istila politikalarına nasıl karşı koyduğunun en güzel örneğidir; ayrıca yeryüzündeki ilk örneğidir.

Bunun yanı sıra Atatürk, daha Kurtuluş savaşının başlarında, "Misak-ı milli" ile, yani "Ulusal anlaşma" ile, Türkiye'nin doğal sınırlarını belirlemiş ve yeni Türkiye'nin kendi toprakları dışında hiç bir ülkeden toprak isteği olmadığını ve olmayacağını açıklamıştır. Bu da yeryüzünde daha önce bir örneği olmayan bir tutumdur. Türk ulusal anlaşmasından 20 yıl kadar sonra 2. Dünya savaşı, bildiğiniz gibi, dünya imparatorluğu kurma hayallerinden çıkacaktır.

Atatürkçü düşünce ayrıca ulusal sınırlar içinde yaşayan ve kendini Türk sayan, bilinen deyişle, "ne mutlu Türküm" diyen herkesi Türk ve eşit sayar.

Atatürk, ileriki yıllarda, Türk devletinin iç ve dış politikasını: "Yurtta barış, dünyada barış" ilkesiyle dile getirecektir. Bu ilke Atatürkçü düşüncenin temellerinden biridir. Bugün de yeryüzündeki ülkelerin hemen hepsinde Savaş Bakanlıkları varken, Osmanlı İmparatorluğunda "Harbiye Nezareti", yani "Savaş İşleri Bakanlığı" varken, Kurtuluş Savaşından galip çıkan Atatürk Türkiye'sinde aynı bakanlığın adı "Savunma Bakanlığı" olmuştur. Bütün bunlar Atatürkçü düşüncenin siyasal yayılma ve toprak ele geçirme ya da fetih düşüncesine nasıl karşı olduğunu göstermektedir. İçinde bulunduğumuz "Dünya Barış Yılı"nda bu nitelikleriyle Atatürkçü düşünce çok özel bir yere sahiptir. Atatürkçü düşünce daha 1920'lerden bugünün çağdaş dünyasını haber vermiştir; dönemine göre çok ileri bir düşüncedir. Bugün de pek çokları için çok ileri bir düşüncedir ve bu nitelikleri dolayısıyla Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü UNESCO Atatürk'ün 100. doğum yılı nedeniyle 1981 yılını bütün dünyada "Atatürk Yılı" ilan etmiştir.

2- Osmanlı devleti bir padişahlıktı. Bildiğiniz gibi padişahlık babadan oğula ya da hanedandaki en büyük erkeğe, hayatta kalabilmiş en büyük erkeğe devlet başkanlığının geçmesi demektir. Padişahın egemenliği mutlaklıktır. Kanun padişahıdır. Devlet yönetiminde son söz padişahındır. Bir sözüyle sadrazamı, hattâ şeyhülislamı idama gönderir. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu ile Batı imparatorluk ve krallıkları arasındaki çok önemli bir farka değinmek istiyorum: Batıdaki krallıkların başına hanedandan kadınların geçebilmelerine karşın Osmanlılarda böyle bir durumun düşüncesinin varlığı bile olanaksızdır.

Atatürkçü düşünce yukarıda özetlediğim bu siyasal yapıya karşıdır. Atatürkçü düşüncenin devleti cumhuriyettir, yani devleti yönetecek olanlar görevlerini halk adına, halkın oyuyla belirlenmiş anayasaya göre yapacaklardır. Atatürkçü düşüncenin siyasal rejimi demokrasidir, yani halk, özgürlük ortamı içinde, özgür iradesiyle ken-

disi adına ülkeyi yönetecek olanları seçer. Kendisinin de seçilme hakkı, devleti yönetme hakkı vardır. Demokrasi bir çoğunluk ve uzlaşma, bir barış rejimidir. Atatürkçü düşüncede devlet politikasına yön veren halkın gerçek eğilim ve gereksinmeleridir.

3- Osmanlı devleti teokratik bir devletti, yani padişah aynı zamanda halifeydi, yeryüzündeki bütün Müslümanların başıydı. Devlet yönetiminde ve toplumsal yaşamın tüm alanlarında, eğitim, hukuk, sanat, vb. din ilkeleri yani şeriat hükümleri egemendi.

Atatürkçü düşünce devlet yönetiminin ve toplumsal yaşamın din ilkelerine göre düzenlenmesine karşıdır. Atatürkçü düşünce kimsenin inancına karışmaz; ancak toplum yaşamının belirli bir inanç ilkelerine göre sınırlandırılmasına ve bu ilkelere göre biçimlendirilmesine karşı çıkar; düşüncenin belirli bir inanç çerçevesinde hapsolmasına karşı çıkar. Kısacası, Atatürk'ün kurduğu yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir başka temeli laikliktir. Laiklik çağdaşlaşma yolunu açan gerçek kapıdır. Cumhuriyetin ilanından 4 ay kadar sonra 3 Mart 1924 te TBMM tarafından halifeliğin kaldırılması ile gerçekleşen laiklik çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak, "fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür" kuşaklar yetiştirmek için temel koşuldur. Ankara'da Atatürk'ün kurduğu ve bugünkü Ankara Üniversitesinin çekirdeği olan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin cephesine taş kabartma 3 metrelik harflerle yazılı Atatürk'ün şu sözü: "Hayatta en hakiki mürşid ilimdir", yani "Hayatta gerçek ışık, gerçek yol gösterici bilimdir", görüşü Atatürkçü düşünceyi ve laikliği açıklayacak en özlü deyiştir. Çağdaş uygarlığa götüren yol bilim ve akıl yoludur.

Burada, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı döneminden birkaç örnek vermek istiyorum. Konuşmamın başlarında Osmanlı Döneminde de yenileşme hareketleri, daha doğrusu yenileşme girişimleri olmuştu, demiştim. Şimdi bunların niteliklerine kısaca değinmek istiyorum.

Osmanlılarda ilk yenileşme girişimleri 18. yüzyıl başlarına rastlamaktadır denebilir. Bu dönemde Batı örneğiyle ilgilenmek artık kaçınılmaz olmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun Batı dünyası karşısında savaş alanlarında almaya başladığı yenilgiler bu ilgiyi zorunlu kılmıştır. Osmanlı devletinin Batı'ya gönderdiği ilk sürekli büyükelçi, Lâle Devri'nde, padişah III. Ahmet'in sadrazamı Nevşehirli İbrahim Paşa'nın girişimiyle Fransa kralı XVI. Louis'e gönderilen Yirmisekiz Mehmet Çelebi'dir. Mehmet Çelebi görevini sürdürdüğü yaklaşık 10 ay boyunca (1720-1721), Batı tarzı yaşamı gözlemlemiş ve bu gözlemlerini *Seyahatname'sinde* (*Sefaretname-i Mehmet Çelebi*) çok içten bir biçimde dile getirmiştir. Yirmisekiz Mehmet Çelebi ayrıca padişaha da göreviyle ilgili bir tür rapor sunmuştur. Bunda Türk ve Fransız yaşam biçimlerini ve bu iki ulusun dünya görüşleri arasındaki çarpıcı karşıtlıkları bir mizah havası içinde şöyle anlatır:

"Gece gündüze nasıl benzemezse, Frenkler de Türklere öyle benzemezler. Biz bir eve girdiğimiz zaman ayakkabılarımızı çıkartırız, başlığımızı çıkartmayız; Frenkler ayakkabılarını çıkartmazlar, şapkalarını çıkartırlar. Biz sakal bırakırız, saçlarımızı ustura ile traş ederiz; onlar saçlarını uzatır, sakallarını traş ederler. Biz sağdan sola yazarız; onlar soldan sağa yazarlar. Biz masaların altına örtü yayarız; onlar üstüne sererler. Bizde ölümler hızlı, yaşayanlar ağır ağır gider; onlarda yaşayanlar hızlı, ölümler ağır ağır gider. Bizde kadınlar şalvar, erkekler elbise giyer; onlarda erkekler panta-

lon, kadınlar elbise giyer. Ayrıca, törenlerde bizde kadınlar arkadan gelir; onlarda kadınlar önde giderler. Kısacası, bir Türkü başaşağı çevirirseniz, bir Frenk olur".

Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin bu ilginç gözlemleri yalnız 18. yüzyıl için geçerli değildir. Söz konusu karşıtlıkların pek çoğu, özellikle eğitim ve kadınların toplumsal durumu ile ilgili olanlar, Atatürk dönemine kadar süregelmiştir. Ayrıca Osmanlılar yenileşme olgusunu teokratik düzenlerini sürdürerek gerçekleştirmek istemişlerdir. III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde yoğunluk kazanan Batıyı örnek alarak yenileşme çabaları da ancak teknoloji aktarması ve kimi kurumların (örneğin ordu) Batı örneğine göre yeniden düzenlenmesi niteliğinde olmuştur. Bu teknolojileri üretecek ve geliştirecek bilim kurumları kurulamamıştır. Çünkü teokratik devlet yapısı içinde bilim özgürlüğünden söz etmek olanaksızdır. II. Mahmut döneminde Osmanlı'nın geleneksel devlet kuruluşunu değiştirme çabaları Tanzimat Fermanı ile gerçek bir boyut kazanmış ve Fransız İhtilâl'inin ürünü insan hakları kavramı Osmanlı toplumunda da filizlenmeye başlamıştır; ancak teokratik niteliğinden sıyrılmayan, şeriat hükümlerinin egemen olduğu Osmanlı imparatorluğunda hümanist düşüncenin yerleşmesi düşünülemezdi. Bunun için Atatürk dönemini beklemek gerekecektir. II. Mahmut yenileşme sorununu, Kanuni'den beri terkedilmiş ve unutulmuş olan geleneklere dönüş ile çözümlenmek istiyordu (P. Imbert, s. 133). Ancak, unutulmuş geleneklerle yenileşme bir düştten başka bir şey olamaz. Çağdaşlaşma özlemi ve zorunluluğu ile teokratik düzen arasındaki temel çelişki ancak Atatürk'ün getirdiği laiklik ilkesiyle çözümlenecektir. Osmanlı dönemindeki göstermelik yenileşme hareketini Osmanlı ordusunda çok önemli görevlerde bulunmuş ve Tanzimat olayının yakın bir gözlemcisi olan Feld Mareşal Von Moltke 1841 yılında yayınlanan *Doğu Üzerine Mektuplar'ında* şöyle özetler: "Reform diye yapılan her şey dış görünüşten, taklitten başka bir şey değildi; reformun yalnız adı vardı". Günümüzün en önemli tarihçilerinden biri olan Arnold Toynbee de 19. yüzyıl yenileşme girişimleriyle ilgili olarak 1953 yılında yayınlanan *Dünya ve Batı* adlı kitabında şunları yazar: "III. Selim zamanında başlayan bu batılılaşma isteği ne kadar vazgeçilmez olursa olsun, her zaman, Batı'dan tümüyle değil de gereken ölçüde bir şeyler almak amacına yönelikti. Hasta adamı ayakta tutabilecek dozda, ölçülü bir batılılaşmanın yeterli olacağı düşüncesi egemendi." Toynbee yargısında haklıdır. Bir hastalığı yenmek ancak o hastalığın nedenini ortadan kaldırmakla olabilir; bu da yukarıda belirttiğim gibi ancak Atatürk çaığında bir devlet adamıyla gerçekleşebilmiştir.

Laik dünya görüşünün gereği olarak hilafetin kaldırılmasıyla birlikte Atatürk'ün gerçekleştirdiği çok önemli bir reform da "Tevhid-i tedrisat", yani "Eğitim birliği" reformudur. Bu yasa, yanlış bir yorumlamayla, kimi kez, bir örnek insanlar yetiştirmek için çıkartılmış bir yasa gibi tanıtılmak istenmiştir. Oysa Eğitim Birliği Yasasının amacı da, uygulaması da tam tersine düşünce, vicdan ve bilim özgürlüğü içinde yeni kuşaklar yetiştirmektir. Konuyu tam olarak kavrayabilmemiz için yine Osmanlı dönemi eğitim düzenine bir göz atmak gerekecek.

Osmanlı döneminde eğitim ikili bir sistem üzerine kurulmuştu. Ülkenin her yerinde din eğitimi yapan okullar, yani mahalle mektepleri ve medreseler, ayrıca tekkeler ve türbeler vardı. Bu okulların sayısı Cumhuriyet dönemi başlarında 70.000 dolayındaydı (Baloğlu, *Atatürk et l'enseignement religieux en Turquie*, s. 216). Ma-

hale mekteplerine 5-13 yaşları arasındaki kız ve erkek çocuklar giderlerdi ve imam ya da müezzinden arap alfabesini ve Kuran okumayı öğrenirler, namaz surelerini ezberlerler, birkaç da ilâhî bellerlerdi. Medreselerde ise eğitim 3 aşamalıydı. Osmanlıların ilk dönemlerinde gerçekten çok önemli bir görev üstlenmiş olan medreseler, giderek sürekli bir duraganlık içine girmişlerdi. Buralarda artık felsefe, matematik ve doğa bilimleri okutulmuyordu; klasik sayılan kimi kitaplar yüzyılı aşkın bir süredir eğitimin temelini oluşturuyordu; çağdaş düşünceyi yansıtan hiç bir kitap buralara giremiyordu. Bu durum Osmanlı yöneticilerince de biliniyordu ve özellikle ordu için gerekli mühendisleri yetiştirmek amacıyla batı örneğinde okullar açılması yoluna 1724 yılından sonra gidildi. Böylece din eğitimi veren kurumların yanında ikinci bir eğitim sistemi oluşmuştu. Bu ikinci sistemle eğitim yapan okullarda eğitim 1913 yılından sonra zorunlu olmasına karşın, Cumhuriyet dönemi başlarında ülkemizde ancak 4894 ilkokul, 69 ortaokul, 20 lise, 20 ilköğretmen okulu ile 8 teknik okul vardı (Baloğlu). Bu okullar Tanzimat'tan sonra yeni kurulan bir bakanlığa, Maarif Nezareti'ne bağlanmışlardı. Din eğitimi yapan okullar ise Şer'îye ve Evkaf Nezaretlerine bağlıydılar. Bu okullardan medreselerde, ayrıca tekke ve türbelerde yalnız erkeklerin okuma hakkı vardı.

Halifelğin kaldırılması ile aynı gün, 3 Mart 1924 te, TBMM de kabul edilen "Eğitim Birliği Yasası" ile Şer'îye ve Evkaf Nezaretleri birer genel müdürlük olarak Maarif Bakanlığına bağlanmış ve bunlara bağlı tüm din eğitimi kurumlarındaki eğitim durdurulmuştur. "Eğitim Birliği Yasası"nın 4. maddesi, Üniversite düzeyinde din bilgini yetiştirmek amacıyla bir İlahiyat Fakültesi kurulmasını; ayrıca da din görevlileri (imam ve hatip) yetiştirmek üzere meslek okulları kurulmasını öngörmektedir. Bu okullar bu yasaya göre birer lise değil, birer meslek okuludur. İlginç olan bir nokta da, bu maddenin varlığına karşın, söz konusu din eğitimi kurumlarının Atatürk döneminde kapatılmış olmasıdır.

Eğitim Birliği Yasası ve bu son uygulama Atatürkçü düşüncenin eğitim alanına yansımalarıdır: Eğitim laik olmalıdır; gerçek yol gösterici bilimdir; bizi çağdaş uygarlığa bu yol götürecektir.

Atatürkçü düşüncede eğitim kadın-erkek farkı gözetmeden herkese açıktır. Kadının toplumsal hakları ve bu arada kendini eğitime hakkı en doğal haklarından biridir. Bu bakış açısı sayesinde ki bugün bu Fakültede ve bu salonda erkek öğrenciden çok kız öğrenci vardır. Öteki Fakültelerimizde de kız öğrenciler benzer oranlar oluşturmaya başlamışlardır. Bugün artık kız öğrencilerin eğitim kurumlarına alınmaması gibi bir kavram hepimize çok yabancı gelmektedir.

Bütün bu gelişmelerin sonucunda bugün Atatürkçü düşünce, yakın bir zaman önce Batı'nın Osmanlılar üzerinde var olan etkisine benzer bir etkiyi İslam ülkeleri üzerinde göstermeye başlamıştır. Bunun kanıtı Üniversitelerimizde ve öteki yüksek eğitim kurumlarımızda okuyan ve sayıları giderek artan İslam ülkelerinden gelen yabancı öğrencilerdir. Bu arada, Atatürkçü düşüncenin bir süredir ortaçağ karanlığına geri dönmüş olan birtakım ülkeler tarafından büyük bir tehlike olarak görüldüğünü bilmemizde de yarar var. Çünkü Atatürkçü düşünce çağdaş uygarlığa ulaşmayı ve onu aşmayı, bunu da insan ile, insan aklına ve yeteneğine güvenerek başarmayı amaçlar.

Atatürkçü düşünce gericiliğe karşıdır, tüm yeniliklere açıktır.
Atatürkçü düşünce din baskısına karşıdır, laiktir.
Atatürkçü düşünce savaşa karşıdır, barıştan yanadır.
Atatürkçü düşünce mutlak yönetime karşıdır, özgürlükçü ve demokrattır.
Atatürkçü düşünce toplumsal eşitliğe ve insan haklarına inanır.
Atatürkçü düşünce kültüre, sanata, düşünce özgürlüğüne büyük önem verir:
gerçek ışığın bilim olduğuna inanır.

Atatürkçü düşünce duraganlığa ve karanlığa karşıdır.
Sözlerimi yine Toynbee'nin bir değerlendirmesiyle bitirmek istiyorum:
"1920 lerde Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'de, hiç bir ülkede bu kadar sistemli
ve bu kadar kısa bir süre içinde uygulanmamış olan bir reform programını gerçek-
leştirmiştir. Bu reform, tıpkı Batı dünyasındaki Yeniden Doğuş (Renaissance),
Din Reformu, 18. yüzyıldaki bilim ve düşünce devrimi, Fransız ihtilali ve endüstri
devrimi kadar önemlidir."

İlginize teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

1. ATATÜRK, *Söylev* (1927), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1965 basımı, 665 s.
2. BALOĞLU, Zekai, "Atatürk et l'enseignement religieux en Turquie" ("Atatürk ve Türkiye'de dinsel eğitim") in *La Turquie et la France à l'époque d'Atatürk*, Collection Turcica I, Association pour le développement des études turques, Paris, 1981, 322 p, p. 215-228.
3. IMBERT, Paul, *La Rénovation de L'Empire Ottoman*, Paris, Perrin, 1909; *Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri*, (Çev. A. Cemgil, Havass, İstanbul, 1981).
4. MOLTKE, Feld mareşal von, *Doğu Üzerine Mektuplar* (1841), *Türkiye Mektupları*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969, 295 s.
5. YİRMİSEKİZ MEHMET ÇELEBİ, *Seyahatname (Sefaretnamei Mehmet Çelebi)*, Çelebi'ye ait yazmadan yayına hazırlayan Şevket Rado, Hayat Tarih Mecmuası Yayınları, İstanbul 1970, 79 s.
6. TOYNBEE, Arnold, *Dünya ve Batı (The World and Occident)*, London, 1953).